

ШАНХАЙ ЫНТЫМАҚТАСТЫҚ ҰЙЫМЫ: ТАРИХЫ ЖӘНЕ АЙМАҚ ҚАУІПСІЗДІГІНДЕГІ РӨЛІ

Шанхайда ынтымақтастық ұйымы (ШЫҰ) 1996 жылы - Қазақстан, Қырғызстан, Қытай, Ресей мен Тәжікстан мемлекеттерінің арасында құрылған халықаралық ұйым. ШЫҰ Президенттер кездесуі деңгейіндегі алғашқы отырысынан бүгінгі дейін 20 жыл ішінде белді халықаралық ұйымға айналды. Ресми жұмыс тілдері орыс және қытай тілдері болатын ШЫҰ-ның екі тұрақты органы бар. Олар Бас хатшылық Бейжінде және Аймақтық лаңкестікке қарсы ұйым Ташкентте орналасқан. ШЫҰ аясындағы ынтымақтастық тек қауіпсіздік мәселелерімен ғана шектеліп қоймай, білім, экономика, көлік сияқты әртүрлі салаларда да қарқын алды деп айта аламыз. Соның ішінде 2007 жылы Ресей мен ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің университеттері арасындағы өзара әрекеттесуге мүмкіндік беретін университеттер кеңесін құру туралы ұсынысты мысалға келтіруге болады. Ұсыныс 2008 жылы қабылданып, 2010 жылы жүзеге асырылды. Беларусь, Қытай, Қазақстан, Қырғызстан, Өзбекстан, Ресей және Тәжікстан елдерінің 80-нен астам университеттер осы оқу орындар кеңесінің мүшесі. Университетте білім алушылар аймақтану, экология, энергетика, IT-технологиялар, нанотехнологиялар, педагогика және экология сияқты 7 магистрлік бағдарлама аясында білім алады.

ШЫҰ-ның даму барысында аймақ елдерінің ұйымға кіруге деген қызығушылықтары арта бастады және соның нәтижесінде Өзбекстанның 2000 жылғы саммитке бақылаушы ел ретінде кірді. 2001 жылы 15 маусымда өткен Шанхай саммитінде Өзбекстанның «Шанхай бестігіне» толыққанды мүше болды да, ұйымның атауы ШЫҰ деп өзгерту туралы шешім қабылданып, бекітілді. Бішкекте орналасқан аймақтық терроризмге қарсы орталық құру, сондай-ақ саяси, экономикалық және ғылыми салаларда мүше мемлекеттер елдер арасындағы достастықты арттыру, терроризм, сепаратизм және экстремизмге қарсы күрес жөніндегі Шанхай конвенциясына қол қоюға келісті. 2002 жылы ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің басшылары өзара ШЫҰ Жарғысын бекіткеннен кейін Санкт-Петербургте аймақтық терроризмге қарсы орталық құрылды.

2004 жылы ШЫҰ Біріккен ұлттар ұйымының Бас Ассамблеясында бақылаушы мәртебесіне ие болды. Осы күннен бастап ұйымның географиялық кеңеюі жеделдеді. 2004 жылы Монғолия, 2005 жылы Иран, Үндістан және Пәкістан ШЫҰ-ға бақылаушы мүше ретінде қабылданды. 2007 жылы ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер ұзақ мерзімді тату көршілік, достық және ынтымақтастық туралы келісімге қол қойды. 2009 жылғы саммитте Шри-Ланка мен Беларусь «диалогтық серіктес» ретінде қабылданды. 2012 жылы ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер Ұзақ мерзімді бейбітшілік пен ортақ гүлдену аймағын құру туралы Декларация қабылдады. Сол жылы Ауғанстанға бақылаушы, Түркияға диалог бойынша серіктес мәртебесі берілді.

2014 жылы Душанбеде Үндістан мен Пәкістан ШЫҰ-ға толыққанды мүшелікке өтініш берді. 2015 жылы Үндістан мен Пәкістанның өтінімдерін бағалау процедурасы басталды. Иран мен Ауғанстан толық мүше, Беларусь бақылаушы мемлекеттер, Әзірбайжан, Армения, Камбоджа және Непал диалог бойынша серіктес болды. Осынышама үдерістен соң, ШЫҰ бақылаушы елдерді қоса алғанда Еуразия халқының 61% құрайтын ұйымға айналды.

Азиядағы екі маңызды экономикалық және әскери держава Үндістан мен Пәкістанның 2017 жылы Астанада өткен ШЫҰ-ның тарихи саммитінде ұйымның толыққанды мүшелігіне өтуі ШЫҰ-ның жаһандық имиджі үшін үлкен жетістік деп айта аламыз. Өйткені ШЫҰ-ның Еуразия мен Таяу Шығыстағы жетекші экономикалық державаларды арасындағы диалог алаңы мен әртүрлі сыртқы саяси басымдықтары бар көптеген елдерді өз шаңырағының астында біріктірудің табысы қауіпсіздік, экономика, тіпті саясат саласындағы ынтымақтастыққа жол ашатын құрылымға айналды. Иран, Үндістан және Пәкістан сияқты өз аймағында қыпалы жоғары елдердің ШЫҰ-ның қатарында болуы ұйымның әлемдік беделін үлес қосып отыр. Осы тұрғыда ШЫҰ-ның еуразиялық географияда қауіпсіздікті қамтамасыз ету мен ынтымақтастықты нығайтуға бағытталған көпжақты ұйым болуы бізге оның аймақтағы қауіпсіздік мәселелерін шешуде шешуші рөл атқара алатынын көрсетеді. Қауіпсіздік саласында ШЫҰ шаңырағының астына ядролық қуаты бар төрт елдің жиналуы жаһандық стратегиялық тұрақтылықты сақтау мен араздықтарға жол бермеу үшін маңызды. Бірақ ШЫҰ-ның НАТО сияқты әскери блок емес екенін айта кеткен жөн. ШЫҰ – жалпы қауіпсіздік шеңберінде лаңкестік қауіпке қарсы әрекет етуді мақсат ететін халықаралық ұйым. Бұл тұрғыда ШЫҰ Біріккен ұлттар ұйымымен қауіп-қатерлерге қарсы күресте халықаралық ынтымақтастықты нығайту мақсатында бір ниетте тығыз жұмыс жасап келеді.

2021 жылдың қыркүйегінде Иранның ШЫҰ-ға толық мүше болғанынан кейбір сарапшылардың бұрыннан айтылып келе жатқан «Шығыстағы НАТО» деген пікір қызу қалқыланып, алаңдаушылықтар арта түсті. Дегенмен, Құрылтай декларациясында нақты көрсетілгендей ШЫҰ ешқандай да әскери блок емес. ШЫҰ-ға мүше елдер оның жарғысындағы ұйым басқа халықаралық одақтар мен мемлекеттерге қарсы тұру немесе бәсекелес болу үшін құрылмағаны туралы бапты әрқашан сақтайтыны қаншама рет дәлелденді. Мысал ретінде, ШЫҰ 2021 жылға дейін Қазақстан мен Өзбекстан арқылы АҚШ пен НАТО елдеріне әскери техниканы жеткізуге қарсы емес.

ШЫҰ-ға мүше елдер «Шанхай рухы» қағидаттары асында географиялық жақындық пен артықшылықтарды пайдалану мүмкіндіктеріне назар аударады деп айтуға болады. 2018 жылғы Циндао саммитінде Қытай тарапы ШЫҰ-ға мүше мемлекеттер арасындағы сауда-

экономикалық қарым-қатынастарды жақсартуға, сондай-ақ көлік және логистика, электронды коммерция, білім беру, туризм және инновация, сондай-ақ, сауда-саттық саласындағы ынтымақтастықты арттыруға мән беретінін ашық айтты. Осы тұрғыда ШЫҰ-ның сауда орталығы ретінде белгілі «Демонстрациялық аймақ» құрылатыны жарияланды. Қытайдың қолдаған «Белдеу және жол» бастамасын ауқымды инвестициялар мен бастамаларды жүзеге асыруға мүмкіндік беретін серпіліс деп бағалауға болады. Қазақстан, Қырғызстан, Пәкістан, Ресей, Өзбекстан және Иранмен ынтымақтастық туралы келісімдерге қол қойған Демонстрациялық аймақ 2019 жылы Ташкентте өткен саммитте ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің 2035 жылға дейінгі көпжақты сауда-экономикалық ынтымақтастық жөніндегі міндеттері мен нұсқауларына толығымен сәйкес келеді. 2020 жылдың 20-қарашасында құны 8,6 миллиард доллар болатын 20 құрылыс жобасын іске қосудан басқа, Демонстрациялық кеңістікте 40-тан астам бірлескен жобалар жүзеге асырылды. Көрме алаңының мультимодальды көлік торабы 20 теміржол жүк желісін, оның ішінде Еуропаға, АСЕАН елдеріне, Беларусьқа, Корея Республикасына, Монғолияға, Орталық Азияға және Ресейге 6 халықаралық желіні ашуға мүмкіндік берді. Оның ішінде Қытай-Қырғызстан-Өзбекстан теміржолымен жүк тасымалының көлемін айтарлықтай арттыруға бағытталған. 2019 жылы мультимодальды тасымалдау орталығымен ШЫҰ-Қытай аймағында 670 мың контейнер тасымалданды. 2020 жылы бұл көрсеткіш 5%-ға өсті. ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің тасымалдау желісінде әртүрлі бағыттарды байланыстыратын мультимодальды логистикалық орталықтардың инфрақұрылымын құру және дамыту қажеттілігі туындады. ШЫҰ-ға мүше мемлекеттердің бақылау пункттерінде импорт пен экспорттың кедергісіз өтуін қамтамасыз ететін «жасыл дәліздерді» құру, қозғалыстың арнайы алгоритмдерін әзірлеу және «бір терезе» режимін орнату күн тәртібіндегі маңызды мәселелер екені айқындалды. Қорытындылай келе, ШЫҰ тек әскери және лаңкестікпен күреспен ғана емес, экономика, көлік және білім беру сияқты маңызды даму салаларындағы ынтымақтастықты нығайтуды, өзі қамтитын географияда қауіпсіздік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуді мақсат еткен одақ. Сондықтан мүше мемлекеттер арасындағы көршілік қарым-қатынасты нығайту және аймақта бейбітшілікті, қауіпсіздік пен тұрақтылықты сақтау ұйымның негізгі мақсаттарының бірі болып табылады. Осы тұрғыда туындауы мүмкін түрлі қиындықтар мен қауіптерге қарсы бірлесіп әрекет етумен қатар, даму үдерістерінде бір-бірімен ынтымақтас-тықты дамыта отырып, мүше мемлекеттердің ынтымақтастығын ШЫҰ имиджі тұрғысынан да, мүше мемлекеттер үшін де оң өзгерістер деп санауға болады.

Жазушы: Еркінбек Тұрғынов,

Еуразия ғылыми-зерттеу институты, Қазақстан

Саясат, сыртқы қатынастар және қауіпсіздік

- Қазақстандағы наразылықтар басталуымен Қазақстан президенті Қасым-Жомарт Тоқаев шетелдік интервенция Қазақстанның ұлттық қауіпсіздігі мен тәуелсіздігіне қауіп төндіретінін мәлімдеп, Ұжымдық қауіпсіздік шарты ұйымынан (ҰҚШҰ) көмек сұрады. Осы мәлімдемеден кейін ҰҚШҰ кеңесінің төрағасы Никол Пашиян Қазақстанға бітімгершілік күштерін жіберу туралы шешім қабылдады. Қазақстан президенті елде екі апталық төтенше жағдай жариялап, үкіметтің отставкасын қабылдады (Kabar, 06.01.2022).
- Қазақстан үкіметі жанар-жағармай бағасына наразылық танытқаннан кейін отставкаға кетті. Бұл мәлімдеме жанармай бағасының көтерілуіне байланысты наразылық шерулерінен соң үкімет екі апталық төтенше жағдай жариялағаннан кейін жасалды. Мемлекет басшысының Жарлығымен Қазақстан Республикасы Премьер-Министрінің міндеті уақытша Премьер-министрдің бірінші орынбасары Әлихан Смайыловқа жүктелді (ASIA-Plus, 05.01.2022).
- Қытай мен Қырғызстан арасындағы дипломатиялық қарым-қатынастың орнағанына 30 жыл толады. Жақында Қытай Мемлекеттік кеңесінің премьер-министрі Ли Кэцян Қырғызстан Министрлер Кеңесінің төрағасы Акибек Жапаровқа құттықтау жолдады. Ли Кэцян Қытай-Қырғызстан қарым-қатынастарының деңгейі ел басшыларының стратегиялық басшылығы мен жеке қатысуының арқасында үнемі өсіп келе жатқанын және Қытай тарапы олардың дамуына айтарлықтай мән беретінін мәлімдеді (Kabar, 06.01.2022).
- Украина әскери барлау басқармасының бастығы бригада генералы Кирило Буданов Түркияға сапары барысында түрік әріптесі генерал-лейтенант Рафет Далкыранмен кездесті. Әскери барлау басшылары екі елдің ұлттық қауіпсіздігіне төнетін қазіргі және келешек қауіптерді ескере отырып, Қара теңіз аймағындағы және Украина төңірегіндегі қауіпсіздік жағдайын талқылады. Украина мен Түркияның әскери барлау басшылары Украина мен Түркияның әскери барлау қызметі арасындағы ынтымақтастықты тереңдету туралы келісімге қол қойды (Ukrinform.net, 05.01.2022).
- НАТО-ның бас хатшысы Йенс Столтенберг Бухарест саммитінде Ресейдің риторикасына жауап ретінде Украина мен Грузияның болашақтағы әскери альянсқа мүшелігіне қатысты шешімдерін қуаттады. Атап айтқанда, Украина мен Грузия қажетті шарттарды орындап, алға жылжыса, альянстың қолдау көрсетіп, жұмыс істеуін жалғастыратыны айтылды. Йенс Столтенберг әрбір егемен мемлекеттің өз жолы мен альянстарын таңдау еркіндігі олардың альянсқа кірмеу құқығын да қамтитынын атап өтті (Ukrinform.net, 08.01.2022).
- Өзбекстан президенті Шавкат Мирзиёев Түркия президенті Режеп Тайып Ердоғанмен телефон арқылы сөйлесті. Мемлекет басшылары Өзбекстан мен Түркия арасындағы стратегиялық серіктестіктің ағымдағы жағдайы мен болашағын, сондай-ақ, ынтымақтастықты одан әрі дамыту мәселелерін талқылады. Тараптар Қазақстандағы жағдай туралы пікір алмасып, Қазақстандағы бейбітшілік пен тұрақтылықты қамтамасыз ету үшін барлық шараларды қабылдау қажеттігі туралы келісті (UzDaily, 06.01.2022).

Экономика, қаржы және энергия

- Мырзағалиев елімізде мұнай мен газ өндіру жалғасып жатқанын және үш мұнай өңдеу зауыты қажетті деңгейде жұмыс істеп жатқанын хабарлады. Министр тек Теңіз кен орнында шикізат өндіру азайғанын, кейбір өңірлерде жанар-жағармай құю бекеттерінде газ сатуға уақытша шектеу қойылғанын атап өтті. Мырзағалиев Қазақстан президентінің тапсырмасына сәйкес сұйылтылған газдың бөлшек саудадағы бағасы литріне 50-75 теңгеге дейін төмендегенін айтты (Qazaq TV, 07.01.2022).
- Өзбекстанның Инвестициялар және сыртқы сауда министрлігі жақында 2021 жылы елге 8,6 млрд. долларға тікелей шетелдік инвестиция тартылғанын хабарлады. Мемлекеттік инвестициялық бағдарлама аясында жалпы құны 5,9 млрд. доллар болатын 318 ірі инвестициялық жоба жүзеге асырылды. Елімізде өңірлік инвестициялық бағдарламалар аясында құны 7,4 млрд. доллар болатын 15,710 жоба жүзеге асырылды (Kun.uz, 07.01.2022).
- Ресей мұнай өндіруді 2022 жылы бұрынғы деңгейіне қайта көтермек. Жақында Ресей премьер-министрінің орынбасары Александр Новак ел мұнай өндіруді 2020 жылдың мамыр-маусым айларындағы ең жоғары құлдырау деңгейінен 2022 жылға қарай 85%-ға қалпына келтіретінін хабарлады. Бұл 2022 жылдың ақпан айына дейін өндіруді тәулігіне 400 мың баррельге арттыру туралы шешім қабылдағаны Мұнай экспорттаушы елдер ұйымының министрлер кеңесінен кейін белгілі болды. Нәтижесінде Ресей тәулігіне 1,7 млн баррель мұнай өндіреді (TASS, 04.01.2022).
- Беларусь Ауыл шаруашылығы және азық-түлік министрлігінің деректеріне сәйкес, елдің азық-түлік өнімдері мен ауыл шаруашылығы шикізатының экспорты 2021 жылдың қаңтар-қараша кезеңінде 16%-ға өсіп, 6 млрд. доллардан асты. Валюталық кірістер өткен жылдармен салыстырғанда рекордтық 832 млн. долларға өсті. Беларусь 106 елге азық-түлік экспорттайды. Тәуелсіз мемлекеттер достастығы (ТМД) елдеріне экспорт 12%-ға, ал алыс шетелдерге экспорт 42%-ға өсті (BelTA, 06.01.2022).
- Украина Экономика министрлігі 2021 жылы елдің экспорты 68,2 млрд. доллардан астам рекордтық көрсеткішке жеткенін хабарлады. Бұл 2012 жылдан бергі ең жоғары көрсеткіш. Экспорт ел үшін маңызды болып қала береді, өйткені шетел валютасының ағыны валюта нарығын тұрақсыздандырусыз және халықаралық резервтерді жинақтаусыз импорттық шығындарды қаржыландыруға мүмкіндік береді. 2021 жылы Украинаның жалпы сауда көлемі 2020 жылмен салыстырғанда 36,71%-ға өсіп, 141,54 млрд. долларға жетті (Ukrinform, 05.01.2022).
- Әзірбайжан мен Иран арасындағы екі-жақты сауда 2021 жылы оң динамика көрсетеді. Әзірбайжан мемлекеттік кеден комитетінің мәліметінше, 2021 жылдың қаңтар-қараша айларында екі ел арасындағы сауда көлемі 22,4%-ға немесе 87,6 млн. долларға өсті. Атап айтқанда, 2021 жылдың 11 айында еліміздің экспорты 39,1 млн. доллар, импорты 351,2 млн. доллар болса, сауда көлемі 390,4 млн. долларға жеткен. Әзірбайжанның Иранға экспорты жыл сайын 6,6%-ға, импорты 32%-ға артты (AzerNews, 07.01.2022).

Қоғам және мәдениет

- Коронавирустық індет басталғаннан бері Түркия 160 елге медициналық қызметкерлерге арналған қорғаныс киімінен бастап, COVID-19 диагностикалық жинақтары мен желдеткіштерге дейін әртүрлі нысандарда гуманитарлық көмек көрсетті. Сонымен қатар, Түркия жақында төтенше жағдайда қолдануға рұқсат етілген алғашқы отандық вакцина Turkovac-тың 3-кезең сынақтары үшін тоғыз елмен келіссөздер жүргізуде. Түркия ұзақ уақыт бойы іс-шараларымен індетке қарсы жаһандық ынтымақтастықты жақтап келеді (Dailysabah.com, 05.01.2022).
- Садриддин Айни атындағы Тәжікстан мемлекеттік академиялық опера және балет театры мен Алишер Навои атындағы Өзбекстан мемлекеттік академиялық үлкен театры арасында ынтымақтастық келісіміне қол қойылды. Бұл жолғы келісім мекемелер арасындағы достық байланысты нығайтуға бағытталған және екі жақтың командаларының туристік іс-шараларына кең мүмкіндіктер береді. Құжат аясында бірлескен шығармашылық жобаларды жүзеге асыруға ерекше назар аударылады (Centralasia.news, 06.01.2022).
- Қырғызстанның Қаракөл қаласы 2022 жылы ТМД-ның мәдени астанасы ретінде ұсынылды. Осы шара аясында қалада жоғары деңгейдегі халықаралық іс-шаралар легі жоспарланған. Қарардың негізгі міндеті – мәдени байланыстарды нығайту және кеңейту, рухани құндылықтарды насихаттау және қаланың бай мұрасына қоғамның назарын аудару (Centralasia.news, 05.01.2022).
- Халықаралық Түркі мәдениеті мен мұрасы қоры 31 желтоқсан – Әзербайжандардың халықаралық ынтымақтастығы күні мен Жаңа жылға арналған «Түркі әлемі балаларының ынтымағы» атты шара ұйымдастырды. Шараның мақсаты Түрік елдерінен келген балаларды біріктіріп, түрік халқының бай дәстүрлері мен мәдени мұрасын көрсету. Іс-шарада Әзірбайжан, Қазақстан, Қырғызстан, Түркия және Түркіменстаннан келген балалар өздерінің елдері туралы өлеңдер оқып, ән шырқады (Azertag.az, 06.01.2022).
- Әзірбайжан диаспорасын қолдау қорының қаржылық қолдауымен «Балабан-Жұмбақ музыка мұрасы» атты музыкалық альбом жарық көрді. Жоба Әзірбайжанның музыка мәдениетін, халық музыкасын, композиторлық әндерді және ұлттық музыкалық аспаптарды насихаттауға бағытталған. Балабан - көне әзірбайжан үрмелі аспабы. «Балабан» сөзі аспаптың үніне сай келетін бәсең дыбысты білдіретін «бала» (кіші) және «тыйым» (дауыс) деген екі мағыналық буыннан тұрады (Azertag.az, 04.01.2022).
- Қажылық туризмі бойынша танымал блогер Сердар Тунсер TRT арнасының көмегімен Өзбекстандағы қажылық туризмін насихаттауға арналған бағдарлама түсіріп жатыр. «Алтын тізбекпен» бағдарламасының түсірілімі Өзбекстанда жүріп жатыр. Жоба түрік телеарналарында «алтын тізбек» бейіттерінің туристік әлеуетін насихаттауды көздейді. Бағдарлама Рамазан айында TRT арнасынан 128 елге көрсетілетін болады (UzDaily, 06.01.2022).